

MŰHELY

HERMANN RÓBERT

FRIDECZKY LAJOS EMLÉKIRATAIRÓL

Varga János: Középszinten a történelemben. Frideczky Lajos memoárja

Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 14.
(*Salgótarján, 1988. 84. o.*)

1848–49 kutatója látszólag könnyű helyzetben van például a középkor kutatóival szemben, hiszen a kortársak olyan nagy számú emlékiratot és naplót hagytak hátra, hogy a kor történetének rekonstruálásához szinte nem kell más, mint e naplók és memoárok állításait megfelelő sorrendbe rakni, az esetleges hézagokat pedig kitölteni a fölös számú iratok valamelyikével. Ha azonban valaki jobban elmélyed a korszak kutatásában, kénytelen ráébredni arra, hogy ugyanarról az eseményről a kortársak homlokegyenest ellenkező módon számolnak be, illetve egyöntetűen hallgatnak róla. Elég az előbbire olyan példákat hoznunk, mint Görgei és Kossuth négy szemközti beszélgetései, a függetlenség deklarálását megelőző zárt ülés, vagy a végnapok története; az utóbbira pedig említhetjük az 1849-es minisztertanácsok többségét, vagy a Buda ostromát megelőző haditanácsot.

A katonák mellett viszonylag nagy számú feljegyzést hagytak hátra a politikusok is. Ám a legfontosabb szereplők egy része soha nem írta (Kossuth, Deák, Eötvös), illetve nem írhatta meg (Batthyány) emlékiratait. Volt olyan szereplő, akinek csupán töredékeket ismerünk emlékezéseiből (Madarász László), volt akiről tudjuk, hogy 1849 januárjától előbb emlékiratot, majd naplót írt „a véstteljes 9 hónapoknak” történetéről.¹ S volt olyan is, aki bár hagyott hátra emlékiratokat, vagy afféle félmemoár-félszintézist, de ezt csak az utókor bosszantására tette; mert vagy össze-vissza hazudozott (Szemere Bertalan), vagy arra sem emlékezett, amiben kulcsszerepet játszott (Horváth Mihály), vagy kortársai már megjelent emlékiratait és az 1848–49-es napilapokat kompilálta minden éleselméjűség nélkül (Madarász József). S ehhez az aránytalansághoz járult még az is, hogy a fennmaradt emlékiratok íróinak pártállás szerinti megoszlása nem tükrözi a tényleges korabeli erőviszonyokat. Így az úgynevezett békepárti szerzők részéről viszonylag nagy számú naplóval, véd- és emlékirattal rendelkezünk (Hunfalvy Pál, Kemény Zsigmond, Kovács Lajos, Kazinczy Gábor, Pálffy János, Jókai Mór s bizonyos mértékig Mészáros Lázár), olyannyira, hogy e csoport kialakulását, céljait és történetét viszonylag könnyen rekonstruálhatjuk; ugyanakkor a radikálisok részéről meg kell elégednünk a magányos Táncsics szűkszavú megjegyzéseivel, Madarász József sugárzóan buta memoárjával, Madarász László önismeretlő reflexióival és Irányi Dániel kompilatív, mindössze néhány személyes momentummal kiegészített összefoglaló munkájával. Igazából a középpártból sem rendelkezünk túl sok memoárral, itt azonban jóval több használható emlékiratot találunk; elég itt utalni Vukovics Sebő, Ludvig János, Szarazberky Nagy József emlékirataira; minden regényességük ellenére is érdekesek Jósika Miklós munkái, illetve Batthyány Kázmér töredékesen, átdolgozásban fennmaradt jellemrajzai. Így aztán a korszak kutatója mindig örül, ha egy-egy újabb, korábban nem ismert emlékezés vagy napló bukkan fel; hiszen minden esetben arra nyújt reményt, hogy valami újat, eddig ismeretlent tudhat meg belőle a nagy év eseményeiről.²

1 Madarász emlékiratainak részleteit l. az *Új Világ* c. amerikai magyar folyóirat 1905. évfolyamában és Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban OL) R 131. Madarász László emlékiratai. Csány emlékiratára és naplójára l. *Kossuth Lajos* összes munkái (továbbiakban KLÖM) (S. a. r. *Barta István*) XIV. k. Bp., 1953. 42. o. és *Jókai Mór: Életem legsomorúbb napjai*. In: J. M.: *Cikkek és beszédek*. VI. k. (S. a. r. *Láng József, Rigó László és Kerényi Ferenc*) 40. o.

2 A negyvennyolcas emlékiratirodalom két, kritikáinak nemigen nevezhető summázata: *Kacsányi Géza: A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig*. Bp., 1917. és *Nagy Márta: Az 1848–1849-es emigráció memoire irodalma*. Bp., 1936. Fontos, és nemcsak a katonai emlékiratokra használható munka: *Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés és története*. Bp., 1936. Az említett politikusi emlékiratokra l. különösen ennek VI. fejezetét.

Frideczky Lajos nógrádi képviselő emlékirata a közelmúltban került az Országos Levéltár birtokába. Az Adorján-Szelezky-család levéltárában található három fogalmazati példány alapján Varga János rekonstruálta az emlékiratok lehető legrészletesebb, és információkban leggazdagabb szövegét. Ezt a – filológusokat megszegyenyítő gondossággal „helyreállított” szöveget aztán részletes bevezető tanulmány és szinte minden részletre kiterjedően alapos jegyzetanyag kíséretében adta közre. Ez a munka pedig minden szempontból rászolgál arra a várakozásra, amellyel az olvasó kezébe veszi ezt a vékonyka, de annál gazdagabb tartalmú kötetet.

Frideczky Lajos nem tartozott korának jelentős személyiségei közé. 1848 előtt Nógrád megye főjegyzője, 1848–49-ben országgyűlési képviselője volt. A szabadságharc leverése után őt is perbe fogták, de már 1850 nyarán felmentették. Ezután visszavonult családi birtokára. 1861-ben ismét országgyűlési képviselő, 1867 után pedig előbb Nógrád megye alispánja, majd a balassagyarmati törvényszék elnöke. 1889-ben nyugdíjba vonult, s 1903-ban érte a halál.

Emlékiratainak írásához 1891-ben fogott, földije, az egyik legnagyobb magyar genealógus, Nagy Iván biztatására. Viszonylag röviden ír benne ifjúkoráról és reformkori szerepléséről, annál részletesebben 1848–49-ről, az ellene folytatott hadbíróági eljárásról, az 1861-es országgyűlésről s saját 1867 utáni működéséről. Tevékenységének mindazon mozzanatait pedig, amelyekre az emlékiratokban Frideczky nem tér ki, Varga János rekonstruálta „A »Szabálytalan emlékirat« szerzője” c. bevezető tanulmányában. Összegző megállapításai szerint Frideczky „kiváló közigazgatási szakember” volt megyei szinten, „és ugyancsak megyei szinttel mérhető mérsékelt politikus”. Soha nem engedte magát elragadtatni a körülmények által. 1848 előtt a konzervatív politika végrehajtója, de nem feltétlen kiszolgálója, 1848-ban a mérsékeltliberalizmus egyike, 1861-ben a Felirati Párt tagja. „Funkciói bármelyikében a mérséklet embere maradt, aki az éppen létező hatalommal önszántából soha nem húzott ujjat, a területi autonómia elvéhez viszont következetesen ragaszkodott.” Egy típus jellegzetes képviselője tehát, aki „nem volt ugyan fogyasztékoságok híján, de mindennapi munkáját panaszra okot nem adó módon látta el. Azé az igazgatási apparátusé, amely nemcsak hozzátartozik történelmünkhöz, de amelynek jó vagy rossz tevékenysége nélkül nincs történelem”.³ Illik tehát reá az az epigramma, amely a Madách Imre, Szontágh Pál és Pulszky Ferenc által összeállított Nógrádi Képcsarnok c. gyűjteményben található: „Orgona vagy, szeled úgy zúg, mint a tereskei kántor / Ver majd Rákóczit, majd meg a bécsi danát”.⁴

Frideczky 1893-ban, tehát viszonylag későn fogott emlékiratai megírásához; nem csak Kemény Zsigmond és Kazinczy Gábor hadbíróági védőirataihoz képest, de azokhoz az 1880-as években írott, s historizálástól nem mentes emlékiratokhoz képest is, amelyek Kossuth „Irataim az emigrációból” c. munkája II. kötetének megjelenését követően a volt békepártiak és a volt radikálisok vitájának részeként láttak napvilágot. Frideczkynek tehát bőven állottak rendelkezésére effajta „emlékeztetők”; ám úgy tűnik, hogy ezek nem nagyon befolyásolták emlékezési megírásakor. Talán forgatta Kemény Zsigmond Beksics Gusztáv által közzétett védőiratát, Kovács Lajos tanulmányát az 1848 szeptemberi napokról s Görgey István háromkötetes munkáját; de szövegszerűen ezek hatása sem nagyon mutatható ki.

Frideczky, mint ez Varga János kitűnő bevezető tanulmányából is kiderül, nem tartozott az országgyűlés aktív tagjai közé. Általában a többséggel szavazott, a név szerinti szavazásokon gyakran meg sem jelent. 1848-as követi működése idejéről két nevezetes eseményről számol be; Lamberg 1848. szeptember 28-i meggyilkolásának eddig ismeretlen részleteiről, illetve a korona 1848. december 18-i megvizsgálásáról. 1848. december elején ugyanis elterjedt a hír, hogy a korona eltűnt. A december 2-i uralkodóváltás miatt az az aggodalom keletkezett, hogy az ellopott koronával Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázzák. Az országgyűlés által kiküldött bizottság ezek után megvizsgálta a koronát, s jelentette a Háznak, hogy a koronázási ékszerek hiánytalanul megvannak; e küldöttségnek volt tagja Frideczky is. Érdeemes még megjegyezni, hogy Kossuth már 1848. november 29-én intézkedett a korona megvizsgálásáról és hogy 1848. december 18-án Perczel Mór, a Mura-melléki hadtest parancsnoka azért mondta fontosnak Sopron megővését, „hogy gyanakodok, mikint ott egypár honáruló összegyűjtetvén, az ellopott koronával, mert ezt is gyanítom, az ifjónc magát megkoronáztatja”.⁵

³ Varga János: Középszinten a történelemben. *Frideczky Lajos* memoárja. Salgótarján, 1988. 25–26. o. (a továbbiakban: *Varga-Frideczky*)

⁴ *Madách Imre* összes művei. (S. a. r. *Halász Gábor*) Bp., 1942. II. k. 1185. o. A tereskei kántor Huszár Károlyt, a nógrádi konzervatívok vezetőjét jelöli.

⁵ Kossuth utasítását l. KLÖM XV. Bp., 1955. 871. o. Perczel levelének másolata. OL R. 90. I. Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. 468.

Frideczky 1848. december 31. után, amint erre Varga János is kitűnően rámutat, valószínűleg a soha viszont nem látás reményében hagyta el az országgyűlést, s utazott el szűkebb pátriája, Nógrád megye felé. Vácot, ahol szüleit volt meglátogatni, azonban találkozott Danielisz János ezredessel, Görgői főintendánsával. Danielisz arra kapacitálta Frideczkyt, hogy „sok szolgálatot tehetne” a seregnek, mire Frideczky azt felelte, „nekem Debrecenbe kell mennem”. Danielisz azonban felhívta Görgői figyelmét Frideczkyre, mire a tábornok magához hívatta a képviselőt, s felszólította, hogy támogassa őt a hadsereg ellátásában és felszerelésében. Feladatául azt tűzte ki, hogy foglalja le a hadsereg útjába eső vármegyei és városi hadi-, só- ill. egyéb kincstári pénztárakat; az így nyert összegeket pedig használja fel ruhane-műek beszerzésére és készíttetésére. Frideczky az ajánlatot elfogadta azzal, hogy Görgői értesítse megbízatásáról az országgyűlést és az OHB-t és rendeljen mellé egy honvédtisztet. Görgői mindkét kérésnek eleget tett. A megbízatásról még aznap értesítette az OHB-t, amely ezt be is jelentette a képviselőháznak. Frideczky megbízatásának tényleges cél-ját azonban nem; pontosabban egy ugyanezen a napon Csány Lászlóhoz intézett levelében írta meg. Eszerint „A tér, mely a feldunai hadsereg és az Országos Honvédelmi Bizottmány közt eddigelé volt, foganatba vett legújabb intézke-dések által nagyon is hosszúra nyújtott, s engem kettőzített figyelemre és óvatos eljárásra utal, annál is inkább, mivel a jövővel elszántan akarván szembeszállani, legalább a pénz dolgában semmi eventualitások által meglepetni nem akarok. – Ennek elkerülésére a választandó út előttem kétes sem lévén, elhatároztam, hogy a hadjárásom útjába mindkét oldalról elérhetőleg eső közpénztárakat egy általam máris kinevezett s működéseit nyomban megkezdendő vegyes bizottmány közbejvetelével magamhoz húzzam, a hadsereg minden jövődje biztosításául, s ezen elvből kiindulva magukra a bányavárosokra kiterjeszteni eljárásomat, sőt, az Országos Pénzverő Háza tenni kezemet, mit mindazáltal úgy kívánok foganatba venni, hogy magamat az országos hatalom csak kifolyásának tekintvén, mindaddig míg a hadsereg, tekintőleg a hadműködési pénztár az Országos Honvédelmi Bizottmány által szükségéi idomában ki-elégítőleg fizetési eszközzel fedezve leend, a magamhoz vont országos pénztárakban találató összegek az Országos Pénzverő Intézettel együtt csak letéteményül szolgáljon, s csak akkor fordíttassék valóságos használatra, ha váratlanul minden egyéb segélypénzforrások elapadnának. Ugyanezért ezek továbbá is az Országos Honvédelmi Bizottmány telj-hatalmú rendelkezése alá állítva maradván, erősen hinni okom van, hogy e részbeni már megkezdett eljárásomat az Országos Honvédelmi Bizottmány nemcsak célszerűnek elismerni, s abban továbbá támogatni, hanem saját hozzájárú-lásával az ügyet tekintve, felkarolni fogja.”⁶

Kossuth a megbízatást a képviselőház január 9-i ülésében jelentette be; s bár tudott a Csányinak írott levél tartalmá-ról, teljesen érthető módon nem kapcsolta össze a két levélben foglalt információkat. Így aztán, ahogy erre Varga János rámutat, a Kossuth által adott ismertetés nem fedte Görgői jelentését, a képviselőházi jegyzőkönyv pedig Kossuth beszédét.

Itt azonban egy-két ponton vitába szállnék a bevezető tanulmány állításaival.

1. Nem tartom valószínűnek azt, hogy Frideczky azért fogadta volna el Görgeitől a megbízást, mert felsejlett előtte a Görgői által felakasztott gróf Zichy Ödön sorsa, illetve mert az osztrákokénál inkább félt Görgői haragjától. Egyrészt Frideczky nem vitt magával cs. kir. kiáltványokat és nem vállalt futárszolgálatot a cs. kir. csapatoknak; s Görgőinek nem volt passziója az akasztás. Emellett Frideczkyt, mint képviselőt, mentelmi jog illette meg. Szerintem valószínűbb, hogy Frideczky tisztán felismerte, Görgői táborában nagyobb biztonságban lehet, mint akár a kormányzat új székhelyén, Debrecenben, akár családi birtokán, Tereskén.

2. Kossuth nyilvánvalóan félreértette azt, amit Görgői január 5-én Vácra Frideczky megbízásáról írt az OHB-nak. Kossuth válaszában ezen kitétele: „Ami a polgári biztosi illeti, azt majd én fogom meghatározni, hogy ki legyen, mihelyt Önnek első jelentését veszem...” nemcsak arra mutat egyértelműen, hogy Kossuth „Frideczkyt nem tartotta alkalmasnak (megbízhatónak?) arra, hogy Görgői tábornok kormánybiztosa legyen”; hanem arra is, hogy attól félt, Görgői önhatalmúlag fogja kinevezni saját táborának kormánybiztosát, (s ez talán éppen Frideczky lesz) hiszen Csány-nak a január 2-i haditanács utáni lemondása miatt a feldunai hadtest egyelőre kormánybiztos nélkül volt; Perczel Mór tábornok pedig éppen az említett haditanácsra állt elő a javaslattal, hogy minden tábornok maga legyen saját seregének kormánybiztosa.⁷

6 Varga-Frideczky: 16–17. és 41–42. o. Görgőinek az OHB-hoz intézett jelentését közli még: *Tragor Ignác*: Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908. 86. o. A Csányhoz írott levél: OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 14. doboz. Vegyes iratok. Idézi: *Barta István*: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. Hadtörténelmi Közlemények, 1955 (a továbbiakban: HK) 90. o. és *Hermann Róbert*: Görgői Artúr váci nyilatkozata. HK 1988. 258–259. o.

7 Kossuth a Csányinak írott levéléről: KLÖM XIV. 83. o. A továbbiakra Varga-Frideczky: 17–18. o. Perczel javaslatára I. Barta: i. m. 37. o.

A következő olyan kérdés, amelyre nézve az emlékirat sok új információt nyújt, a váci nyilatkozat keletkezéstörténete. Magam ugyan használtam Frideczky emlékezéseinek egy rövidebb változatát a Vácot törtétek leírásánál, de az a szöveg Frideczkynek a váci nyilatkozatról írott sorait nem tartalmazza. Az emlékirat ugyanis nagyban hozzásegít a nyilatkozat gyakran vitatott második és negyedik pontjának értelmezéséhez. A második pont szerint a feldunai hadtest „nem kisebb határozottsággal azonban fel fog lépni mindazok ellen, kik az ország belsejében az alkotmányos királyságot idő előtti köztársasági igazgatásokkal felforgatni megkísértenék”. Ezzel kapcsolatban mind Görgei Artúr, mind István meglehetősen bonyolult magyarázatot adnak emlékirataikban. Ezek lényege az, hogy a hadsereg tisztikara egy köztársasági fordulattól félt, s erre akart előre vétót mondani; illetve, hogy a királyné koronázatlan császár és az alkotmányos királyságot képviselő Országos Honvédelmi Bizottmány közül az utóbbi látszott közelebb állni a köztársasághoz, s a republikanizmus a tisztikar számára egyértelműen kerüendő volt, mert saját esküjét szegte volna meg akkor, ha egy ilyen fordulat bekövetkezik.

Frideczky szerint e pontot az magyarázza, hogy Perczel táborából olyan hír érkezett, „hogy ott a köztársasági (respublika) mozgalmak mutatkoznak”. A második pont tehát erre utalt volna. Hogy ez az értelmezési lehetőség elképzelhető, erre több tényező mutat. Stuller Ferenc, Kossuth titkára pl. január 2-án azt jelentette Kossuthnak: „Az országgyűlésnek és kormánynak inneni elvonulása kimondhatatlan ingerültséget szült; itt-ott ismét indítványozgatják a teljhatalmú diktátor választását”. Egy ilyen értelmezésbe beleillett Perczel már említett javaslata a tábornokok kormánybiztosi kinevezéséről. Perczelről pedig köztudomású volt, hogy tüzes republikánus, s mivel nyugat felől az ő hadteste fedezte Debrecent, elképzelhetőnek látszhatott, hogy esetleg diktátorként a köztársaság kikiáltására kényszeríti a Debrecenbe szorult országgyűlést és OHB-t. És hogy a tábornoktól, illetve tisztikarának egy részétől talán nem volt idegen egy ilyen gondolat, azt bizonyítja, hogy Perczel január 9-én vagy 10-én igen erős hangú levélben szétűzéssel fenyegette az OHB-t és az országgyűlést, és azzal, hogy tisztikarának egy része Törökszentmiklóson indítványozta Perczel diktátorrá kikiáltását.⁸

A nyilatkozat negyedik pontja szerint „A feldunai hadsereg szem előtt tartva Magyarhon alkotmányára letett esküjét s a katonai becsületet, tökéletesen tudja, mit akar s mit kell tennie; – kinyilatkoztatja, miképp az ellenségbeli bármely alkudozásnak eredményét csak úgy fogja elismerni, ha ezen alkudozás egyrészt Magyarország azon alkotmányformáját, melyre a hadsereg megesküdött, másrészt pedig magának a hadseregnek katonai becsületét biztosítandja”. Mint erre korábban már Bona Gábor s jómagam utaltunk, ez a pont nem az ellenséggel való tárgyalásra foglal magába felkínálkozást, hanem az országgyűlés által december 31-én Windisch-Grätz táborába küldött követségre vonatkozik. E pontban tehát a feldunai hadtest tisztikara tiltakozott a 48-as alkotmány esetleges feladása, illetve a hadsereg „bőrére” történő békekötés ellen. Ezt az értelmezést támasztja alá Frideczky emlékirata is. Eszerint „Elkedvetlenítette, lehet mondani lelkükben felháborodást okozott a tisztikarnál az országgyűlés békeküldöttségének Windisch-Grätz herceghez menesztése, főleg hogy ennek eredményéről a vezénylet értesítve nem volt”. Végül a nyilatkozatot bevezető napiparancs és a nyilatkozatnak az OHB elleni kirohanásait azzal magyarázza, hogy „ez a tisztikar kívánása volt”; ez pedig szintén megerősíti azt az értelmezést, amit Bona Gábor s jómagam fejtettünk ki.⁹

Érdekes az, amit Frideczky a nyilatkozat magyar szövegének szerzőségéről ír. Eszerint „Görgey közölve velem nyilatkozatának tartalmát, felkért annak pontonként magyar nyelven megfogalmazására”. Varga János a bevezető tanulmány 54. jegyzetében utal a nyilatkozat szövegének a Görgey-család levéltárában található, Frideczky által sajátkezűleg írott impurumára. E hivatkozással egyetlen probléma van; a Görgey-család levéltárának megjelölt helyén az említett impurum nem található. Ezt annál bátrabban merem állítani, mert az elmúlt öt évben legalább négyszer láttam az említett fasciculust. A napiparancs magyar nyelvű szövegének könyvomas példánya viszont nem Frideczky kézírása. S

8 A váci nyilatkozat idézett pontjait l. *Görgei Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben.* (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1988. I. k. 290–291. o. *Görgei magyarázatát* l. uo. 281–284. o. *Görgei István magyarázatát* l. 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Bp., 1885. I. k. 132–133. o. Frideczky értelmezése: *Varga-Frideczky*: 42. és 45. o. Stuller levele: OL H 2. Kossuth Polizei Akten 574. (a továbbiakban: KPA). Perczel levélre és diktátorrá kikiáltásának szándékára l. *Hermann Róbert*: Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában. HK 1986. 318–322.

9 *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. 2. kiad. Bp., 1987. 28. o. és *úó*: Szabadságharc 1848–49-ben. In: (*Liptai Ervin* főszerk., *Borus József* szerk.): Magyarország hadtörténete. I. k. Bp., 1985. 490. o. és *Hermann Róbert*: Görgei Artúr váci nyilatkozata... 263. o. *Varga-Frideczky*: 45. o. A nyilatkozatnak az OHB elleni kirohanásai: *Bona*: Tábornokok... 29. o. és *Hermann*: Görgei... 261–262. o.

ezen a ponton, megvallom, kétkeltem Frideczky igazmondásában. Hiszen Görgei közvetlen környezetében volt más is, aki az okmányok magyarítását elvégezhetette, mert kellő jártassággal bírt mind a magyar irodalmi, mind a magyar politikai nyelvben. Hogy mást ne említsünk, bőbeszédű öccse, a Petőfi-epigon István. Másrészt Görgei ezen a napon ismerkedett csak meg Frideczkyvel. Hihető-e, hogy egy ilyen nagyfontosságú okmány magyarra fordítását egy ilyen friss ismerősére bizza? Nem hiszem azt sem, hogy „Görgey számára a magyar irodalmi nyelv használata ekkor még nehézkesnek bizonyult”, mint azt Varga János írja; hiszen már 1848 november–decemberéből is több, egészen modern magyarsággal megírt, hosszú sajátkezű levelét ismerjük Kossuthoz; s kiáltványait később is maga fogalmazta meg magyarul.¹⁰

Visszatérve az emlékiratokra, Frideczky ezt követően Görgei megbízatásának szellemében járt el. Lefoglalt több vármegeyi és egyéb pénztárt, s Verebelynél majdnem a cs. kir. csapatok fogságába esett. Végelszámolását január 28-án nyújtotta be. (Frideczky számláit és nyugtáit nem találtam a Varga János által megjelölt helyen.) Egy-két ponton azonban itt is kiegészítenék a bevezető tanulmány és az emlékirat állításait.

Frideczky és Roth Sándor százados január 9-én már Selmecebányán volt, innen küldtek jelentést Görgeinek a Besztercebányán nagy mennyiségben található lőporról, illetve a Selmeceben található 180 mázsa puskaporról és 30 000 lőszerrel. A jelentést Görgei január 10-én Magyarádon kapta, s délután 2 órakor válaszolt is rá: „Éppen most veszem Önnek 9-éről kelt tudósítását, mire válaszom következő: – 1. A puskapor hadd maradjon Selmeceben. – 2. A puskák és szuronyos fegyverek pedig szállíttassanak át mihamarább Besztercére, hova én ma Újlaki százados urat már elküldöttem egy új honvédszászlóalj alakítására, kinek is az érintett lőfegyverek kellő kijavítását s felhasználás végett átadassanak. – 3. A patronnak mindenesetre Selmeceben kell maradnia; sőt, ha találkozónk ember, aki a patronkészítéshez ért, minél többet még készíttetni is kellene. Holnap Lévára indulok.”¹¹

Frideczky Selmecebányáról tehát Lévára, onnan Verebelyre indult. Itt esett majdnem az osztrákok fogságába, de Aulich ezredes megérkezéssel huszárai kiszabadították szorult helyzetéből. Ez január 11-én lehetett. Innen visszatért Lévára, majd január 12-én Selmecebányára. Itt – saját beszámolója szerint – intézkedett a selmeci pénzverdeben lévő arany- és ezüstpénzkészlet lefoglalásáról és készletben tartásáról, s értesítette erről a selmeci főbányagrófot, Ritterstein Ágostont is. Nem tudni azonban, hogy valóban így történt-e. Ritterstein január 15-én hosszú jelentést küldött közvetlen főnökének, a pénzügyminisztérium államtitkárának, Duschek Ferencnek. Ebben értesítette Duscheket, hogy „Görgei tábornok úr f. hó 13-án egész hadseregével a bányavárosokon keresztülvonulván, és jelenleg jószámú tartaléksereggel táborkarát itt Selmeceben felütvén, engem – mivel se apróbb bankjegyekkel, se ezüst pénzzel, se pedig len rög-tőni idevonulása miatt elegendő élelmiszerekkel ellátva nincs; – segítségére mind ezüstpénzbeni felváltásra, mind liszt és gabona kiszolgáltatására – ámbátor mindég csak úgy, mennyire ez bányakezelési csökkenés nélkül tehető vala, – föl-kért”. Ezek után Ritterstein többek között azt kérdezte Duschektől, „vajon mitévő legyek a jelen közlekedés kétségességénél a szokásos ezüstpénzzel, mivel ezt jelen körülményekben útnak indítani nem merem, míg efelől pozitív utasítást állad. titkár úrtól nem nyerendek. (...) Vajon a közlekedés valódi megszűntése esetére az itti pénztárban több mint 45 000 pft-nyi összletre rúgó csupa százas bankjegyekkel, melyeknek száma elkerülhetetlenül még növekedend, és melyek legkisebb hasznukat itt nem vehetni – mitévő legyek?” Ezután apró bankjegyeket kért Duschektől, majd megkérdezte: „Végére Görgei tábornok úr fölhívásának leginkább arany- és ezüst pénzváltásra nézve mennyire felelhetek meg?”

A levélben tehát szó sincs a Frideczky által említettekről. Görgei csak január 18-án, Kossuth január 10-i és a Hadügyminisztérium január 12-i utasításának vétele után szólította fel Rittersteint, hogy mivel a főbányagrófság és a pénzügyminisztérium között megszakadt az összeköttetés, s így a vert pénzkészleteket biztonságosan nem lehet a bányavárosokból elszállítani, másrészt az ellenség közelsége miatt azokat nem lehet a főbányagrófságnál biztonságosan őrizni, „a hivatalnál jelenleg nélkülözhető pengőpénz készleteket hadtestem hadipénztárába letétemény gyanánt beszolgáltatassa, ahol is azok e hadtest védelme alatt mindenesetre biztosabban fekszenek, mint Önnek alattas pénztáráiban”.¹²

¹⁰ Varga-Frideczky: 42. o. és 18. o.

¹¹ Varga-Frideczky: 18. és 42–44. o. Roth és Frideczky jelentésének kivonatát l. OL P 295. A Görgey-család levéltára. 40. cs. b/31. fasc. A feldunai hadtest iktatókönyve. 407. Görgei választát l. uo. 36. cs. b/8. fasc. 1849. január.

¹² Varga-Frideczky: 42–43. o. Ritterstein jelentése: OL H 2. KPA 599. Görgei felszólítása: *Görgey István*: i. m. l. k. 154. o. és az ő nyomán. *Prózika Ferenc*: Görgei Arthur a bányavárosokban, 1849. Körmöcbánya, 1901. 22–23. o.

Frideczky Selmecről Lukanyényére, onnan tereskei birtokára utazott; innen Losoncra vette útját, ahol bőrt és vásznat vásárolt. Itt találkozott január 19-én a Kossuth által Görgei táborába kiküldött biztossal, Luzsénszky Pállal és Ragályi Ferdinánddal. A bányavárosok kiürítése után a feldunai hadtest déli oszlopához csatlakozott, mert Pohorelláról Luzsénszky még azt írta január 31-én Csánynak, hogy „most már négy kormánybiztosok vagyunk itten, Ludvigh, Benyiczky, Ragályi, én – s majd elfelejtém – Frideczky”. Tehát csak január végén hagyta el a feldunai hadtestet, s tért vissza tereskei birtokára.¹³ Február elején jelentkezett Nógrád megye cs. kir. biztosánál, báró Majthényi Lászlónál, majd március közepén Debrecenbe érkezett. Itt a parlament vizsgálatot rendelt el ellene, mivel anélkül volt távol ilyen hosszú ideig, hogy erről a parlamentet értesítette volna. Frideczkyt felfüggesztették, bár nem törölték a követek névsorából. Érdekes, hogy elterjedt róla az a hír, hogy elsikkasztotta a rábízott pénzeket, s ezekből fizette adósságait.¹⁴ Felfüggesztett képviselőként vett részt pl. az április 13-i zárt ülésen. Mint Varga János kiemeli, a zárt ülésről fennmaradt nagyszámú tudósítás mellett Frideczkyt külön figyelmet érdemel azért, mert eddig ismeretlen részleteket közöl. Így egyedül ő ismerteti részletesen Nyáry Kossuthéval szembeni ellenindítványát. Eszerint „most, midőn a magyar hadsereg lépésről lépésre győzelmesen halad előre, látja legcélszerűbb idejét annak, hogy Magyarország presumptívus trónörököse, [Ferenc]] [őzsef] haladéktalanul értesíttessék, hivatkozva a Sanctio Pragmatica rendelkezéseire, hogy úgy V. Ferdinánd magyar királynak a tényleges uralkodásról, mint főherceg Ferenc Károlynak a trónöröklési jogáról lemondása csak akkor érvényes, ha ezen tények úgy a képviselő, mint a főrendek házának (országgyűlésnek) bejelentetnek, és ha a lemondás is ezáltal elfogadtatik. – A trónörökös pedig az 1790/I. évi törvény rendelkezése szerint hat hó alatt megkoronáztatik. Világosíttassék fel arról is, hogy Magyarország kész a fegyveres önvédelem harcot azonnal megszüntetni, s békét a Sanctio Pragmatica értelmében megkötni, ha a trónörökös V. Ferdinánd magyar király által szentesített és 1848. évben hozott törvényeket magára is kötelezőnek elismeri, Magyarország által szerkezendő koronázási oklevelet aláírja, magát megkoronáztatja, s esküt tenni arra, hogy Magyarország törvényeit megtartja és megtartatja”. Frideczky szerint Kossuth ezek után azt javasolta, hogy tartsanak szavazást mind az ő, mind Nyáry indítványáról; ám amelyik indítvány többséget kap, azt a másnapi ülésben egyhangúlag fogadja el a képviselőház. Még többen felszólaltak, majd Kossuth indítványa „3 vagy 4 szavazat” többséggel győzött.

Azért idéztük ilyen hosszan ezt a passzust, mert két szempontból is érdekes. Egyrészt, mert – ha hiteles – arra mutat, hogy a tavaszi győzelmek után a békepárt sem érte volna be az 1848-as törvényeknél kevesebbel, de azzal beérte volna, éppen Nyáry 1849 január 12–13-i beszédeinek szellemében.¹⁵ Másrészt mert érdemes megvizsgálni, mi az igazság Nyáry indítványa körül. Kételemekre adhat ugyanis okot, hogy Frideczky emlékezése a legkésőbb született a zárt ülésről írott tudósítások közül. Két kérdés merül fel; egyrészt mit mondott Nyáry, másrészt volt-e szavazás?

Nyáry felszólalásáról a legkorábbi tudósítás Hunfalvy Pál 1849. április 16-i naplőbejegyzése. Eszerint „Kubinyi Ferenc, Nyáry, Kazinczy, én stb. azt javasoltuk, hogy akkorára halasztassék az indítvány, mikor már egész hazánkat visszaszerzendettük, s Budapesten sokkal nagyobb méltósággal lehet olyan nyilatkozványt tenni. Nyáry figyelmeztette különösen a házat, ne essünk azon hibába, mely az idén látszik Európában uralkodni, miszerint hamar történnek az intézkedések, ellenkezőleg mint tavaly, hol későn intézkedtek. Seregeink visszanyomták ugyan az ellenséget, de döntő csatában nem győzték le; megfordulhat könnyen a harc szerencséje”. Nem említi semmit Nyáry felszólalásáról Kazinczy Gábor haditörvényszéki védőiratában. Nem ír róla Kemény sem, csupán annyit, hogy „Nyáry és a békepártnak tagjai mindent elkövettek az indítvány halasztására, kijátszására, megakadályoztatására”. A „Forradalom után”-ban Kemény nem ír konkrétumot. Mészáros Lázár hadügyminiszter emlékirataiban megemlíti Nyáryt, mint a javaslat ellenzőjét; de az ellenzők érveiről csak annyit ír, hogy „ezek közül sem szegezte magát egyik sem egyenesen a javallat ellen, annál kevésbé nyilatkozta azt károsnak; hanem többnyire csak annak opportunását támadták meg, azt kívánván, hogy akkor mondassék ki a függetlenség, midőn az országgyűlés üléseit majd Pesten tarthatja”. Nyáry végső indítványáról pedig azt írja, hogy az javasolta, „az ellenzéki tagok a nyilvános üléskor némák maradjanak, hogy láthassa a haza, miképp ily fontos végzésben mindkét háza egy és ugyanazon véleményen van”. Csupán általánosságokat ír a

13 Varga-Frideczky: 43–44. o. Találkozása Luzsénszkyékkel: OL H 2. OHB-iratok. 1849:1096. Luzsénszky január 19-i jelentése. Luzsénszky levele Csányhoz: Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Filmtár. Csány László iratai. 35. doboz, 7. film. 1849:142.

14 Varga-Frideczky: 18., 20–24. és 44–46. o. A híre I. Hunfalvy Pál: Napló 1848–1849. (S. a. r. *Urban Aladár*) Bp., 1986. 211. o. Érdekes, hogy a hír még jóval Frideczky Debrecenbe érkezése előtt terjedt el; Hunfalvy március 1-én jegyzi fel.

15 Varga-Frideczky: 46–47. o. és az emlékirathoz fűzött 97. jegyzet. Nyáry január 12–13-i beszédei: *Bekücs Gusztáv*: Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés. Bp., 1883. 66–67. o.; *Pap Dénes*: A parlament Debrecenben, 1849. I. k. Lőpécse, 1870. 28–31. és 33–34. o.

képviselők egy részének ellenkezéséről Pálffy János. Horváth Mihály szerint többen felszólaltak az indítvány mellett, néhányan ellene „a lényegét ugyan elfogadva, a határozat jogosultságát nem tagadva, de időszerűségét ostromolva”. Ez utóbbiak szerint „a nemzet ügye még korántsem áll oly biztos alapokon, hogy tanácsos volna minden hidat, mely szükség esetében a dinasztíával még, habár kénytelenségből is, kibékülésre vezethetne, magunk mögött lerontani. A fontos határozatot ez okból későbbre, legalább is akkorra, midőn a főváros kezünkre visszakerülvén, az országgyűlés oda tértetik át, kívánták elhalasztani; ott – úgy mondanák – nagyobb méltósággal s Európára is nyomatékosabb hatással lehet majd kimondani a függetlenség nagy szavát”. A másodlagos tudósítások közül korai mivolta miatt érdemes megemlíteni Jókaiét; a nagy mesemondó azonban, nyilvánvaló célzatossággal, az orosz intervenció bekövetkeztére vonatkozó jóslatot ad Nyáry szájába.¹⁶

Nyáry említett indítványáról tehát egyik kortárs sem ír, csupán Horváth Mihály tudósításába érthető bele, de nála is csupán az alkudozás lehetőségének fenntartásáról, s nem tényleges alkudozásról van szó.

Ami a szavazást illeti, Hunfalvy szerint Kossuth azzal fejezte be az ülést, hogy csupán tájékozódni akart a képviselők hangulatáról, „s ha sok ellenvéleményűt talált volna, visszahúzza vala indítványát”. Szavazásról nem tud. Hasonló értelemben ír Kazinczy Gábor is. Kemény védőirata szerint „azon oldalon, melyen mi ültünk, az emberek felszökdösvén »votizáljunk, votizáljunk« kiabáltak; míg viszont nagy robajjal tört ki a más padokról »a titkos ülésen a votizációnak nincs helye«. A »Forradalom után« szerint Kossuth kijelentette, „miként a Ház szelleméről már fölvilágosítva van, s látja, hogy a többség nézete az övével összhangzik”; szavazás azonban nem volt. Mészáros szerint „végre is Kossuth győzött, éspedig győnge, erőden ellentállás után, s elhatározottat, hogy e tárgy másnap nyilvános ülés elé vitessék”. Ezután említi Nyáry indítványát az egyhangú szavazásról. Pálffy szerint nem volt szavazás. Horváth szerint „hosszabb vitaközlés után végre határozattá lőn, hogy a függetlenség a következő napon tartandó nyilvános ülésben egyhangúlag kijelentessék”.¹⁷

Ezek alapján valószínűbbnek tűnik, hogy nem volt szavazás; Kazinczy és Kemény ezt önvédelemből is állíthatták, de Hunfalvynak és Pálffynak tudnia kellett volna róla. Az egyetlen ellenérv Mészáros emlékirata lehetne; Horváth Mihály tudósítása ugyanis egyrészt túl késői, másrészt Horváth használhatta Mészáros munkáját.

Az itt említett emlékiratok közül, Pálffy kivételével, Frideczky mindegyiket ismerhette. Véleményem szerint tehát ezek egyfajta továbbfejlesztett kompilációjaként jött létre az említett variáció. Ez esetben Horváth Mihály hatása tűnik a legvalószínűbbnek.

Igen érdekes és más források adatait is megerősíti az, amit Frideczky Kossuth és Görgei kapcsolatáról ír: Eszerint „a táborban időzésem alatt kerestem az alkalmat Görgeyvel találkozásra, s azon meggyőződésre jutottam, hogy őt sem személyes, sem önző anyagi érdekek nem vezetik, s a szó teljességében igen önzetlen hazafi, ambíciója kizárólag seregét győzelemről győzelemre vezetni. Kossuthnak páratlan szellemi tehetségét bámulta, beismerte, csak egy tulajdonával nem tudott megbarátkozni, mellyel a katonai, különösen a harcászati műveletekben is döntő befolyással akart rendelkezni, holott ezek a helyi viszonyok s percenként a harcmező színén felmerülhető körülmények szerint intézhetők el, mire a fővezérnek szabad, de nem kötött kéz szükséges; – s egyedül ez volt oka annak, mely Kossuth és Görgey között a bizalmat tönkretette, de nem a diktátori vágy, mint Kossuth tévesen Görgeyben fedezett fel”. Jól rimel erre az az 1849. március 10-én írott levél, amelyben Görgei a következőképpen nyilatkozik Kossuthról: „Egyedül Kossuth hisz a hadseregben, a forradalomban s önmagában. Egy antik, tiszta jellem – kár, hogy nem katona.” S Frideczkyhez hasonló értelemben írt Görgeiről Kossuthnak 1849 júliusában a főszereg mellé kirendelt kormánybiztos, Ludvig János is: „Édes barátom, ne bizalmatlanokdj, ha eddig a bizalom, úgy ezután a bizalmatlanság ártand. Megmondtam, Görgei önféjű, Görgei különc, Görgei nagyravágyó, de nem oly értelemben, mint az emberek nagyravágyók lenni szoktak; de Görgei nem áruló, s nem makacs azon értelemben, mint te gondolod. Volt már oly pillantás, melyben ellene oly

16 *Hunfalvy*: i. m. 246. o. Hunfalvy naplójának ez a részlete ekkor már ismert volt; maga *Hunfalvy* tette közzé „Idősb Görgey István munkája” c. cikkében. *Budapesti Szemle*, 1888. 55. k. 51. o.; *Beksis*: i. m. 117. o.; *Mészáros Lázár* emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebozsátja *Szokolay Viktor*. Pest, 1867. II. k. 175–176. o.; *Pálffy János*: Magyarország és erdélyi urak. (S. a. r. *Szabó T. Attila*) Kolozsvár, é. n. 262. o.; *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 2. kiadás. Bp., é. n. II. k. 434. o.; *Jókai Mór*: Emléksorok. Napló 1848–49-ből. (S. a. r. *Nemeskéri Erika*) Bp., 1980. 202–204. o.

17 *Hunfalvy*: i. m. 247. o.; *Kazinczy Gábor*: Szerepem a forradalomban. Hazánk. I. 1884. 99. o.; *Beksis*: i. m. 118. o.; *Kemény Zsigmond*: Forradalom után. In: *K. Zs.*: Válogatások a történelemre. (S. a. r. *Tóth Gyula*) Bp., 1982. 346. o.; *Mészáros*: i. m. 175. o.; *Pálffy*: i. m. 262. o.; *Horváth*: i. m. II. k. 434–435. o.

ingerült voltam, hogy a tábort örökké elhagyni akartam, s csak azért maradtam, hogy szakadást elhárítsak, mivel a szakadás hazánkat sírba döntené. Ha Görgei áruló, én bizony első leszek, ki azt megtudom, és Görgei nem Görgei többé". Majd egy másik jelentésében így ír: „Én igazán a kákán is csomót kerestem, de nem tehetek róla, ha én, kinek szemeit a fővezérnek egy betűje sem kerülhetne el, azt nem találtam akként, miként mások keresték”.¹⁸

Frideczky ír a békepártnak a Függetlenségi Nyilatkozat visszavonását célzó törekvéseiről is, nagyjából Kemény emlékiratainak szellemében. Fontos, hogy ő sem tud a Klapka által említett, Stein Miksa ezredes által kivitelezendő akcióról, Klapka szerepéről viszont igen. A Stein-féle akciónak ellene szól az a körülmény is, hogy Stein már április 15-én lemondott hadügyminisztériumi osztályvezetőségéről, viszont a békepárt csak április 14. után vetette fel egy katonai akció lehetőségét. Frideczky emlékiratának fontos adaléka viszont, hogy szerinte az első pesti ülésen Görgeinek kellett volna megismételnie Nyáry állítólagos április 13-i indítványát.¹⁹

Összefoglalásként tehát megállapíthatjuk, hogy Frideczky emlékiratai sok új, eddig ismeretlen adalékkal gazdagítják nemcsak Nógrád megye múlt századi történetéről alkotott eddigi képünket, de a szabadságharc országos jelentőségű eseményeinek történetét is. De, mint minden emlékiratban, itt is megfigyelhetjük a szerző emlékezetének bizonyos megbicsaklásait. Ilyen pl. az is, amikor Lamberg szeptember 28-i Pestre érkezésével kapcsolatban azt írja, hogy képviselőtársaival együtt az a „kellemetlen érzés” lepte meg, hogy Lamberg esetében a „Zichy Ödönnel történtek fognak megismétlődni”; holott ehhez Frideczkynek és képviselőtársainak legalábbis a jövőbe kellett volna látniuk, hiszen Zichyt csak szeptember 30-án akasztották fel Csepel szigetén.²⁰

Külön ki kell még emelnünk a Madách haditörvényszéki peréről írottakat, amelyek az irodalomtörténészeknek nyújtanak hasznos adalékokat.

Végezetül még néhány kiegészítő megjegyzés. Varga János szerint az emlékirat eredeti tisztázati példánya ma nem található sem a balassagyarmati, sem a szécsényi múzeumban, sem a Nógrád Megyei, sem az Országos Levéltárban. Holott az említett tisztázati példány az Országos Levéltár R 31. törzsszámú, „Feljegyzések, naplók” c. fondjában található a 2025. szám alatt. Az emlékezést még Nagy Iván gyűjteményéből a század elején már használta Reiszig Ede. Az eredeti tisztázati példány sok helyen rövidebb a fogalmazati példányoknál; az azonban megállapítható belőle, hogy Frideczky milyen sorrendben írta meg emlékeit. Frideczky első ilyen jellegű levele, amelyben Görgeiről fejtette ki véleményét, nincs a gyűjteményben. Másodikként, 1893. február 23-án, mint erre Varga János következtetett Nagy Iván válaszleveléből, a Lamberg halálára vonatkozó rész készült el. Harmadik levelében 1893. május 1-én Tihanyi Ferenc 1828-as alispánna választásának történetét írta meg. A negyedik, 1893. szeptember 12-i küldemény tartalmazza az „Életem lefolyásának emlékei” című kéziratot, ebben gyermek- és ifjúkorának bizonyos eseményeit, saját 1848-as szereplését, majd az ezt követő eseményeket. Ennek alapján úgy tűnik, hogy Frideczky emlékezéseinek három fogalmazványából az A variánst küldte el, némi változtatással, Nagy Ivánnak.²¹

Az emlékiratot igen gazdag és alapos jegyzetanyag egészíti ki. A szövegben szereplők mindegyikéről tájékoztatást kapunk, s Varga János kiemelte az emlékiratnak azokat a részleteit is, amelyek valamilyen módon a megírás időpontjának politikai viszonyaira utalnak. Csupán egy-két, véleményem szerint téves adatot szeretnék itt kiigazítani. Balogh János 1848 decemberében nem lehetett a 2. pesti önkéntes nemzetőr zászlóalj, a későbbi 71. honvéd zászlóalj parancsnoka, hiszen ez a zászlóalj decemberben Ordódy, majd Guyon dandárjában szolgált a Nádasi szorosnál, s onnan Komárom felé vonult vissza, Balogh pedig csak 1849. január 3-án, a budetini csatavesztés után hagyta el Horváth Pál őrnagy Turócszentmártonba visszavonult táborát. Damjanichot 1849 áprilisában nem nevezték ki hadügyminiszterré, csupán Görgei bízta meg őt saját helyettesítésével a hadügyminisztérium élén. 1849 július elejétől nem volt Arad várának parancsnoka, csupán főfelügyelője; a parancsnok Perczel Miklós ezredes volt, amíg Damjanich július 27-én el nem zárta. Aulich Lajos 1849 februárjában nem lehetett a II. hadtest parancsnoka, hiszen Répásy Mihály tábornok csak

18 Varga-Frideczky: 45. o. Görgei említett levelét közli *Görgey István: i. m. I. k. 314. o.* és *Vukovic Sebő visszaemlékezései 1849-re.* (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1982. 196. o. Ludvig h két, 1849. július 2-i és 4-i jelentését közli *Steier Lajos: Haynau és Paskievics.* Bp., é. n. I. k. 158. és 162-163. o.

19 Varga-Frideczky: 47-48. o. A Stein-féle állítólagos tervre l. *Klapka György: Emlékeiből.* (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1986. 146. és 557-558. o. és *Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harcza 1848-49-ben.* Bp., é. n. II. k. 217-218. o. Gelichnek ez a kötete 1885-ben vagy 1886-ban jelent meg.

20 Varga-Frideczky: 37. o.

21 Reiszig Ede: *Nógrád vármegye története.* In: *Borovszky Samu* (szerk.): *Nógrád vármegye.* Bp., 1911. 530. o.

1849 március elején, már a tiszafüredi események után adta át a hadtest parancsnokságát Aulichnak. Apróság, de fontos, hogy az életrajzokban mindenütt császári, s nem cs. kir. hadsereg szerepel; illetve hogy a szerző hol az ezredek számát, hol a nevét, hol egyiket sem adja meg.

Befejezésként meg kell állapítanunk, Varga János igen fontos munkát végzett el, amikor ezt az emlékiratot a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tette. Csak sajnálni lehet, hogy a „nagyközönségen”, sajnos, meglehetősen szűk kör értendő, hiszen a szép kiállítású, gazdag tartalmú kötet mindössze 700 példányban látott napvilágot.